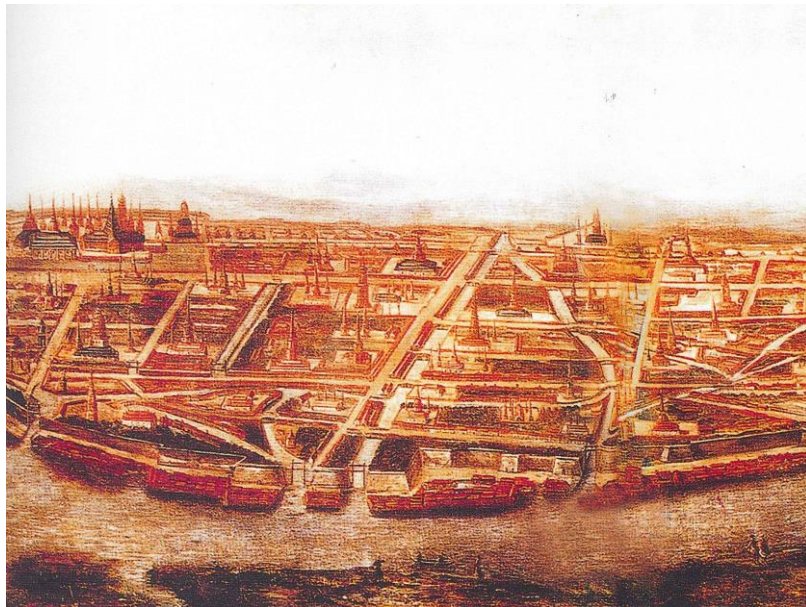

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
“มหากษัตริย์ชาตินักรบผู้กอบกู้เอกราชแผ่นดิน”

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วศิน ปัญญาวุธตระกูล
ผู้อำนวยการสถานอารยธรรมศึกษา โขง – สาละวิน
มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทนำ

กรุงศรีอยุธยา: พระนครเมื่อครั้งรุ่งโรจน์

ภาพวาดกรุงศรีอยุธยา วาดโดยจิตรกรชาวฮอลันดา ในราว พ.ศ. 2136

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

ภูมิหลังกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่เราจะเข้าไปสนใจเรื่องราวประวัติของสมเด็จพระนเรศวรนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมาทำความเข้าใจเรื่องราวแวดล้อมสมัยก่อนพระองค์กันเสียก่อน **กรุงศรีอยุธยาก่อตั้ง** ราชธานีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งราชวงศ์อู่ทอง สืบทอด ตำแหน่งกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยามา ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สมเด็จพระรามเมศวร และ พระรามราชาธิราช ต่อจากสมเด็จพระรามราชาธิราช กรุงศรีอยุธยาก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ จากราชวงศ์สุพรรณภูมิต่อเนื่องถึง ๑๒ รัชกาล กระทั่งถึงเปลี่ยนราชวงศ์อีกครั้งเป็นราชวงศ์สุโขทัยในรัช สมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวร

กรุงศรีอยุธยามีปัญหาทางด้านการเมืองภายในมาอย่างต่อเนื่องนับแต่สถาปนาราชอาณาจักรขึ้นมา โดยในระยะแรกมีปัญหาความขัดแย้งและสัมพันธ์เกี่ยวข้อเป็นเครือญาติกันระหว่างราชวงศ์อยู่ทองกับราชวงศ์สุพรรณภูมิ ช่วงเวลาที่กรุงศรีอยุธยาปกครองแผ่นดินอยู่นั้นปรากฏพระนามพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระเกียรติและมีความสามารถหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระรามาธิบดีที่ ๒ ผู้เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างชาติอย่าง โปรตุเกส พระไชยราชา กษัตริย์นักรบผู้เปิดศักราชการศึกกับพม่าเป็นครั้งแรก ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา กรุงศรีอยุธยาเติบโตในฐานะเมืองศูนย์กลางแห่งอาณาจักรที่กำลังเติบโตทางการค้าและสังคม กล่าวคือในกรุงศรีอยุธยานั้นสามารถรวบรวมหัวเมืองรอบข้างเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชอาณาจักรได้ทั้งล้านนา ล้านช้าง เขมร มอญบางส่วน หัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหลายไปจนถึงมะละกา ขณะเดียวกันด้านศิลปวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่อง มีพัฒนาการด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอย่างน่าชื่นชม จนในที่สุดพม่าเพื่อนบ้านที่มีกองทัพที่เข้มแข็งกว่าในขณะนั้นยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาสามารถรุกรบเข้ามาจนเอาชนะกรุงศรีอยุธยาได้ในที่สุด โดยมี **พระเจ้าบุเรงนอง** กษัตริย์พม่าในสมัยนั้นได้ทรงสถาปนา **พระมหาธรรมราชา** ให้เป็นผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองขึ้นของพม่า หลังจากตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าพระมหาธรรมราชาได้หาโอกาสแห่งอิสรภาพในการประกาศเอกราชต่อพม่า ด้วยความที่พระองค์ทรงเล็งเห็นความเป็นไทและสายเลือดแห่งอาณาจักรในการปกครอง

พระราชประวัติพระนเรศวร:

ก้าวชีวิตแห่งภูมิหลังอิสรภาพ

สมเด็จพระนเรศวรพระราชสมภพและทรงเจริญวัย พ.ศ.2096-พ.ศ.2106

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า **พระองค์ดำ** กษัตริย์ผู้ทรงกอบกู้ อิศราภาพจากพม่าในการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพระราชโอรสใน สมเด็จพระมหาธรรมราชา ผู้สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์สุโขทัย และพระวิสุทธิกษัตริย์ (พระสวัสดิราช) ราช ธิดาของสมเด็จพระศรีสุริโยไทกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๘ ณ พระราชวังจันทน์ เมืองพิษณุโลก เมื่อครั้งพระราชบิดาทรงเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก มี พระเชษฐภคินีองค์หนึ่งพระนาม **พระสุพรรณกัลยา** และพระอนุชา **พระเอกาทศรถ (พระองค์ขาว)** ร่วม สายเลือด พระนามของพระองค์ปรากฏในลายลักษณ์อักษรหลายฉบับ เช่น พระนเรศ วรรราชาธิราช, พระนเรศส, องค์ดำ ไม่สามารถสรุปได้ว่าพระนาม **นเรศวร** ได้มาจากที่ใด แต่สันนิษฐานเบื้องต้นว่า เพี้ยนมา จาก สมเด็จพระนเรศ วรรราชาธิราช เป็น **สมเด็จพระนเรศวร วรรราชาธิราช** นั่นเอง

พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๑๓ สิริรวมการครองราชย์สมบัติ ๑๕ ปีเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๑๔๘ รวมพระชนมพรรษา ๕๐ พรรษา ทั้งนี้ ความยิ่งใหญ่ และความกล้าหาญของพระองค์มีอยู่ในสายเลือด เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจาก อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ทั้งสองอาณาจักร ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา สายเลือดแห่งนักสู้และ การปกครองที่สืบทอดมาจากสายเลือดจึงส่งผลให้พระองค์เป็น พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และเกรียงไกรใน แผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

เพื่อที่จะปลดปล่อยสยามให้เป็นเอกราชจากเหล่าศัตรูที่รายรอบอยู่ทั่วทิศทั้งเหนือและใต้ สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงปกป้องและแผ่ขยายขอบอาณาจักรของสยามประเทศอย่างเข้มแข็ง ดังปรากฏในจดหมายเหตุของปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส (Peter Williamson Floris) ว่า

“...นี่คือเรื่องราวย่อๆ เกี่ยวกับความพิพาทของอาณาจักรพะโค ในขณะที่ราชอาณาจักรสยาม ฟื้นตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจาก ได้เสื่อมโทรมลงไปมากเพราะพะโค ได้เข้ามาเป็นเจ้าของครอง. พระองค์ดำทรงปราบปรามกัมพูชา, ล้านช้าง, เชียงใหม่, นครศรีธรรมราช, บัตตานี, ตะนาวศรี, รวมทั้งแคว้นแคว้นและอาณาจักรอื่นๆ เข้าไว้ในอำนาจ. ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๑๔๘ พระองค์ก็ ล้มพระชนม์ลง โดยมิได้มีพระราชโอรส พระองค์ทรงมีพระสติปัญญาล้ำเลิศ...”

องค์ประกันหงสาวดี:

บ่มเพาะพระปรีชาญาณ

เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงประทับที่พระราชวังจันทน์ เมืองพิษณุโลก จนเมื่อพระชนม์มาได้ ๕ พรรษา พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่ามาสู้รบกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและพระมหาธรรมราชาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ได้ร่วมมือต่อสู้ป้องกันอาณาจักรอย่างเต็มกำลังความสามารถจนข้าศึกเข้ามาสู้รบไม่ได้ กองทัพพม่าจึงตั้งกองทัพล้อมเมืองจนภายในกรุงศรีอยุธยาขาดแคลนเสบียงอาหารและเกิดโรคระบาด ส่งผลให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบุเรงนองใน พ.ศ. ๒๑๐๗

พระเจ้าบุเรงนองทรงขอพระนเรศวรเป็นพระราชบุตรบุญธรรม (องค์ประกัน) พ.ศ.2106

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

ภายหลังสงคราม พระเจ้าบุเรงนองเรียกค่าเสียหายตามความต้องการและเล็งมายังบุคคลสำคัญที่จะเป็นตัวประกันได้เป็นอย่างดี นั่นคือ สมเด็จพระนเรศวร โดยขณะนั้นทรงมีพระชันษาได้เพียง ๕ พรรษา จึงทำให้สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องเสด็จออกไปอยู่เมืองหงสาวดี โดยพระองค์ได้อยู่ร่วมกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์พระเจ้าหงสาวดี ซึ่งเป็นรุ่นราวคราวเดียวกันหลายพระองค์ พร้อมกับเชื้อพระวงศ์จากประเทศราชต่างๆ ที่มาเป็นตัวประกันเช่นเดียวกัน

ตั้งสมวิชาเพื่อการหวนคืน

ขณะอยู่เมืองพม่า พระนเรศวรได้ศึกษาเรียนรู้นิสัยใจคอของขุนนางพม่า ทั้งศึกษาภาษาและยุทธศาสตร์แบบแผนการรบอันทันสมัยในเวลานั้นของพม่าจนเกิดความชำนาญ ซึ่งนับเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการอ่านความคิดเพื่อหาหนทางในการต่อสู้กับพม่าภายหลังจากที่พระองค์ได้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระองค์ทรงนำยุทธศาสตร์การรบอันทันสมัยแบบใหม่ที่ได้เรียนรู้จากพม่านี้ มาฝึกให้กับเหล่าทหารของอยุธยา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในแบบแผนวิธีการรบและสามารถต่อกรยุทธศาสตร์ของพม่าได้

สมเด็จพระนเรศวร พระชันษา 11 ปี เล่นกระบี่กระบองกับมังสามเกียดต่อหน้าพระเจ้าหงสาวดี

(บุเรงนอง) ณ เมืองหงสาวดี

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

นอกจากนั้นเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรทรงประทับอยู่เมืองพม่า ได้สร้างความทรงจำไว้ในแผ่นดินพม่าและเกียรติยศตราตรึงไว้แก่แผ่นดินอยุธยา ถึงลักษณะอุปนิสัยที่กล้าหาญ รักษาดีบ้านเมืองเป็นนักรบที่มีความสามารถและห่วงใยทุกข์สุขของราษฎร ดังปรากฏเป็นเรื่องเล่าขานรุ่นสู่รุ่นสืบต่อเรื่อยมา เช่น การชนไก่ ดังปรากฏความว่า

“เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรประทับอยู่กรุงหงสาวดี ทรงชนไก่กับมังสามเกียด เมื่อไก่ของพระองค์ชนะ มังสามเกียดจึงว่า ไก่เชลยตัวนี้เก่งนัก เมื่อได้ยินเช่นนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงตอบกลับไปว่า ไก่เชลยตัวนี้จะพ่นเอาเมืองก็ยิ่งได้”

สมเด็จพระนเรศวรเมื่ออยู่เมืองหงสาวดี พ.ศ.2121 พระชันษา 23 ปีเล่นไก่กับมังสามเกียด
มังสามเกียดว่าไก่เฉลยเก่ง สมเด็จพระนเรศวรตอบว่า ไก่เฉลยตัวนี้จะพนักเอาบ้านเอาเมืองกันก็ได้

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

ลักษณะที่กล่าวหาของพระองค์จึงเป็นเรื่องที่ได้รับการกล่าวขานมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นตัวประกันที่พม่าและกลับมากครองแผ่นดินอยุธยา

ตลอดช่วงเวลาที่สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นองค์ประกัน สถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและอยุธยาดูเหมือนจะราบรื่นและเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ในเมื่อพม่ามีตัวประกันเป็นถึงพระราชโอรสแห่งกรุงศรีอยุธยา ทว่าสถานการณ์กลับพลิกแปรออกไป เมื่อใน พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง สาเหตุของสงครามครั้งนี้เกิดจากการที่สมเด็จพระมหินทราธิราช ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาต่อจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิผู้เป็นพระราชบิดา ได้วางแผนสมคบคิดทูลยุคล่วมกับพระเจ้าไชยเชษฐา กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง โดยออกอุบายให้ไปโจมตีเมืองพิษณุโลกเพื่อหวังหาเหตุประทุษร้ายสมเด็จพระมหาธรรมราชา แต่เหตุการณ์กลับพลิกตาลปัตรเมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงทราบความดังนั้นก็ทรงพิโรธเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากในเวลานั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาผู้ครองเมืองพิษณุโลก ถือเป็นเมืองที่อยู่ใต้การปกครองดูแลของอาณาจักรหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองจึงทรงนำทัพมาล้อมและตีกรุงศรีอยุธยาแตกพ่ายยับเยิน ในพ.ศ. ๒๑๑๒ ถึงขนาดกองทัพของพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งอาณาจักรล้านช้างหลักหนีพระราชอำนาจของพระเจ้าบุเรงนองลงไปตั้งเมืองเวียงจันทน์ใหม่

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงตีได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงสถาปนาสมเด็จพระมหาธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะเจ้าประเทศราช และได้นำตัวสมเด็จพระมหินทราธิราช เชื้อพระวงศ์และขุนนางสำคัญ ๆ กวาดต้อนไปยังหงสาวดี ภายหลังจากที่พระมหาธรรมราชาได้ขึ้นครองราชย์ ณ กรุงศรี

อยุธยาแล้ว พระองค์ได้ทรงขอสมเด็จพระนเรศวรกลับมาช่วยราชการบ้านเมือง และได้ส่งพระสุพรรณกัลยา ราชบุตรีไปเป็นตัวประกันที่กรุงหงสาวดีแทน

จากองค์ประกันสู่พระมหาอุปราช

ครั้นสมเด็จพระนเรศวรกลับมาจากการเป็นเชลยศึกแล้ว สมเด็จพระมหาธรรมราชา ทรงอบรมสั่งสอนพระองค์อย่างใกล้ชิด เพื่อให้เกิดความเข้าใจในหน้าที่ที่ต้องพึงปฏิบัติ ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง และการศึกสงคราม สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงมั่นพระทัยในพระปรีชาสามารถของพระราชโอรส จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราช และยังมีพระบรมราชโองการให้เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญฝ่ายเหนือ ในพ.ศ. ๒๑๑๔ โดยมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา

ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก พระองค์ทรงเริ่มรวบรวมกำลังคนและฝึกฝนเด็กหนุ่มรุ่นใหม่ๆ มาไว้เพื่อเป็นกำลังของบ้านเมืองมากมาย ในด้านการเมืองพระองค์ทรงจัดระเบียบการปกครองให้เป็นเหมือนกรุงศรีอยุธยา เมืองพิษณุโลกจึงมีความก้าวหน้าและพัฒนาได้ก้าวไกล ทางด้านการทหารที่มีกำลังเข้มแข็ง ทำให้บรรดาหัวเมืองต่างๆ พากันยกย่องชื่นชมในพระปรีชาสามารถของพระองค์ จึงส่งลูกหลานมาฝึกอาวุธและฝึกวิชาทหาร เพราะเป็นที่รู้จักกันว่าอุปราชแห่งเมืองพิษณุโลกองค์นี้จะสามารถเตรียมกองทัพเอกราชคืนสู่แผ่นดินได้

ขณะสมเด็จพระนเรศวรดำรงตำแหน่งมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่มีความสำคัญ เพื่อแสดงถึงความกล้าหาญและพระอัจฉริยภาพในด้านการรบไว้มากมาย จนในที่สุดส่งผลให้สร้างความหวาดเกรงให้แก่กษัตริย์พม่าว่าจะป็นภัยแก่นาคตในที่สุด โดยมีเหตุการณ์สำคัญดังนี้

พ.ศ. ๒๑๒๑ **นักพระสัญญา**ผู้ครองกรุงละแวก ส่งพระยาจินจันตุนากองทัพเรือมาโจมตีเมืองเพชรบุรี แต่พระยาจินจันตุนุกระทำการล้มเหลวและเกรงอาญาโทษจากนักพระสัญญา จึงได้ขอสวามิภักดิ์ต่อพระมหาธรรมราชา เพื่อสอดแนมความเป็นไปในกรุงศรีอยุธยาและนำกลับไปรายงานต่อนักพระสัญญาเพื่อลบล้างความผิดเดิม โดยในปีต่อมาพระยาจินจันตุนุหนึ่งเรือสำเภากลับกรุงละแวก เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบข่าวว่าพระยาจินจันตุนุเอาใจออกห่างต่อกรุงศรีอยุธยา พระองค์ได้ทรงเรือขับไล่ตามยิงเรือสำเภาไปจนถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เรือสำเภาออกน้ำลึกพร้อมกับกระแสนมเป็นใจ จึงทำให้กองทัพพระนเรศวรตามเรือพระยาจินจันตุนุไปไม่ทัน

พ.ศ. ๒๑๒๔ พระเจ้าบุเรงนองรับสั่งให้เจ้าเมืองประเทศที่พระเจ้าบุเรงนองเคยได้ทรงชบเลี้ยงนำทัพไปปราบกบฏ ซึ่งได้แก่สมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยาและ**พระสังกทัต**แห่งตองอู ต้องการให้**พระมหาอุปราช**มังชยสิงห์ผู้เป็นราชบุตรออกแสดงฝีมือในครั้งนี้ด้วย แต่ทัพของพระมหาอุปราชและพระสังกทัตไม่สามารถปราบกบฏได้ มีเพียงสมเด็จพระนเรศวรเท่านั้นที่ทรงยกทัพไปตีเมืองคัง โดยปลอมเป็นไทยใหญ่ และลักลอบไปสำรวจภูมิประเทศของเมืองคังก่อน จากนั้นพระองค์แบ่งทัพออกเป็นสองกองเพื่อเข้าโจมตี

โดยให้ทัพหน้าเป็นทัพหลวง ทัพจริงโจมตีด้านหลัง ในที่สุดก็จับตัวเจ้าฟ้าเงี้ยวเมืองคังได้ โดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ

วิสัยทัศน์อันเฉียบแหลมเพื่อการปฏิรูป

สถานการณ์ต่างๆ ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประสบพบเจอมาตั้งแต่เยาว์วัยจวบจนพระองค์ก้าวขึ้นมาปกครองบ้านเมืองและดูแลเมืองพิษณุโลก ในฐานะองค์สมเด็จพระมหาอุปราช ไม่ว่าอันด้วยเกิดจากการเรียนรู้ ฝึกฝน และประสบการณ์ ช่วยทำให้สมเด็จพระนเรศวรสามารถตกผลึกองค์ความรู้ที่สั่งสมนำมาใช้แก้ไขข้อบกพร่องของบ้านเมืองอันเกิดจากระบบต่างๆ เช่น การสงคราม การผูกสัมพันธ์มิตร ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเหตุปัจจัยแห่งจากสูญเสียอิสรภาพ

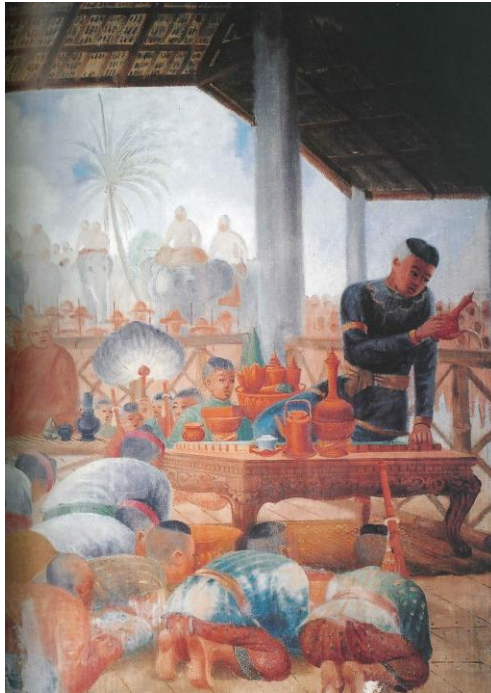
ประสบการณ์ในขณะทรงพระเยาว์ของพระองค์ เป็นช่วงที่สำคัญที่สุดอีกช่วงหนึ่งในการแสวงหาความรู้เพื่อผลประโยชน์แห่งการประกาศอิสรภาพ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ในเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่ครั้งเป็นตัวประกันที่ประเทศพม่าและเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนเมื่อกลับมาดำรงฐานะอุปราชเมืองพิษณุโลก เป็นช่วงเวลาที่ทำให้เห็นถึงความมุ่งมั่นของพระองค์ที่มุ่งมั่นพยายามในการสั่งสมความรู้ ทั้งจากการเรียนและประสบการณ์ที่พระองค์ได้พบเห็นเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ เช่น ทรงเห็นศึกสงครามมาแต่เยาว์วัย ทรงได้ยินได้ฟังถึงการวางแผนของการรบของเหล่าทหารและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ทรงตระหนักถึงความสำคัญในกำลังอาวุธและเสบียงอาหารอยู่ตลอดเวลา ตลอดจนการได้ดำรงตำแหน่งอุปราชก็เป็นเครื่องช่วยสั่งสมประสบการณ์ทั้งความพ่ายแพ้และชัยชนะ ประสบการณ์เหล่านี้จึงมีส่วนหล่อหลอมลักษณะอุปนิสัยแห่งการเป็นนักรบ ทั้งด้วยพระสติปัญญาอันชาญฉลาดเฉียบคม ลึกซึ้ง กล้าหาญเด็ดเดี่ยวในเชิงการวางแผนการรบ และวางกลยุทธ์ต่างๆ ได้อย่างดีเยี่ยม

ประกาศอิสรภาพ ปฐมบทแห่งการปฏิรูป

พระนเรศวรผู้นำแห่งอิสรภาพของปวงชน

ความเจ็บปวดครวคร่าที่จะต้องเผชิญความสูญเสียทั้งบ้านเมือง ญาติพี่น้อง วงศ์ตระกูลฐานันดรศักดิ์ อาณาประชาราษฎร์ อิสรภาพ ตลอดจนต้องจากบ้านจากเมืองไปอาศัยอยู่ต่างแดน พระองค์จึงต้องดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อแก้ไขข้อผิดพลาดที่บรรพบุรุษก่อไว้ ทั้งนี้ ด้วยความที่พระองค์ต้องเติบโตท่ามกลางอริราชศัตรู จึงถูกหล่อหลอมให้มีความมุ่งมั่นและเด็ดเดี่ยวต่อการก้าวผ่านขวากหนามทั้งปวง สมเด็จพระนเรศวรจึงมีสถานะความเป็นผู้นำในระดับสูง กระทั่งพระองค์ได้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาเพื่อช่วยเหลือราชการของพระราชบิดา สมเด็จพระนเรศวรก็ยังคงสามารถแสดงศักยภาพความเป็นผู้นำอย่างมากจนสามารถนำพาชาติบ้านเมืองสู่อิสรภาพ

ตีเมืองกั๋งและประกาศอิสรภาพ

สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ พ.ศ.2127 ประชุมนายทัพนายกองที่พลับพลาต่อหน้า พระสงฆ์ และพวกมอญ แล้วทรงหลังทักษิโณทกให้ตกเหนือพื้นแผ่นดิน ประกาศอิสรภาพของประเทศสยาม

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

ภายหลังการสวรรคตของพระเจ้าบุเรงนอง พระเจ้าอังวะคิดจะตีตัวออกห่างจากหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงกษัตริย์พม่าองค์ใหม่จึงเกณฑ์ทัพประเทศราชให้ไปช่วยปราบ โดยการเกณฑ์ทัพคราวนี้มีอุบายแฝงอยู่คือ พระเจ้านันทบุเรงต้องการให้พระมหาอุปราชแห่งหงสาวดีกำจัดพระนเรศวรทิ้งเสียระหว่างการเดินทาง โดยวางแผนให้พระยาเกียรติและพระยาราม ร่วมมือกับพระองค์กำจัดสมเด็จพระนเรศวร ทว่าด้วยพระเดชพระคุณเมื่อครั้งอดีตที่สมเด็จพระนเรศวรมีต่อพระยาเกียรติและพระยาราม อีกทั้งต่างก็เคยเป็นศิษย์ของพระมหาเถรคันฉ่อง ซึ่งพระมหาเถรคันฉ่องมีภูมิหลังเป็นมอญที่เกลียดชังพม่าอยู่แล้ว จึงพยายามเกลี้ยกล่อมแม่ทัพทั้งสองมิให้ปฏิบัติตามคำสั่งของพระมหาอุปราชแห่งหงสาวดี

สมเด็จพระนเรศวรทรงพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

เมื่อพระนเรศวรนำทัพมาถึงเมืองแครง พระมหาเถรคันฉ่องก็รีบทูลแผนของพม่าให้ทรงทราบโดยทันที สมเด็จพระนเรศวรจึงพินิจพิจารณาแล้วว่าหากปล่อยไปสู่อภัยภูเขาคงมิเหตุปองร้ายเช่นนี้อีก พระองค์จึงตัดสินใจประท้วงประกาศเอกราชจากพม่าเสีย โดยทรงทำพิธีหลั่งน้ำประกาศอิสรภาพ แล้วนำผู้คนกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อทราบข่าวฝ่ายพม่าจึงยกทัพออกติดตาม โดยทัพหน้าอยู่ในการควบคุมของสุกรรมา ได้ติดตามมาจนถึงแม่น้ำสะโตง ก็พบทัพของสมเด็จพระนเรศวรตั้งมั่นอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นกองทัพพม่ายกทัพมาทัน พระองค์ทรงประทับพระแสงปืนต้นยิงข้ามแม่น้ำถูกสุกรรมาฟุบลงกับคอข้างขาดใจตาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทัพพม่าต้องถอยร่นกลับหงสาวดีไป

การประกาศอิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวร มิได้เป็นเพียงการปลดปล่อยอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ ทางกายจากการควบคุมพม่าเท่านั้น หากแต่เป็นการปลดปล่อยทางจิตวิญญาณและปัญญาด้วย กล่าวคือ การที่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของพม่ามิได้เป็นการขาดอิสรภาพทางด้านรูปธรรมเท่านั้น แต่ถูกรอบงำทางปัญญาการคิดการอ่านต่างๆ การประกาศอิสรภาพของพระองค์จึงถือเป็นการปลดแอกทางปัญญา ให้อิสรภาพทางความคิดแก่ปวงชนชาวไทย

การกระทำที่กล้าหาญของพระองค์ในครั้งนี้ได้เริ่มตั้งแต่ทราบถึงแผนการที่จะลอบปลงพระชนม์ชีพพระองค์ของพระเจ้านันทบุเรง จนนำไปสู่เหตุการณ์สำคัญ คือการประกาศเอกราชของพระองค์ที่ทำให้คนไทยไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติ พร้อมทั้งการดำเนินการในการปราบปรามและปกป้องอาณาจักรอย่างเต็มกำลัง เพื่อที่จะนำเอาอิสรภาพมาสู่ชาวไทยอย่างแท้จริง ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนออกมาจากการประกาศอิสรภาพ ผล

ของวีรกรรมและวีรยะอุตสาหกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดอิสรภาพอย่างแท้จริง ได้ดำรงและสืบต่อเนื่องมาเพื่อสร้างความสงบสุขอย่างถาวรแก่ปวงชนชาวไทย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชตีเมืองคัง เมื่อปี พ.ศ.2121 พระชนมายุ 23 ปีพลกองใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวร
 ขึ้นทางด้านข้างตีเมืองคังแตก และจับตัวเจ้าฟ้าเจี้ยวเมืองคังได้

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

เหตุการณ์ครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสำเร็จจากการสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ ตามเส้นทางที่สำคัญในชีวิตของพระองค์ คือชัยชนะที่พระองค์มีในคราวศึกตีเมืองลุมและเมืองคัง ที่พระองค์ทรงวางแผนโดยอาศัยกลยุทธ์และความรู้ทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการรบเพื่อที่จะเอาชนะการป้องกันที่แข็งแกร่งได้ โดยเฉพาะแนวคิดที่สำคัญเรื่องของการเรียนรู้ภายในภายนอก เข้าใจถึงจุดอ่อนและจุดแข็งของตนเองและฝ่ายตรงข้าม สิ่งเหล่านี้ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงกรอบแนวคิด กระบวนทัศน์ในเชิงศึกแบบใหม่ ที่แตกต่างจากบุคคลอื่น จนนำมาสู่ความสำเร็จ คือการประกาศอิสรภาพนำไทยมาสู่ความเป็นไทในที่สุด

ดำรงรักษาไว้ซึ่งอิสรภาพ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรสามารถเรียกคืนมาซึ่งเอกราชด้วยการประกาศอิสรภาพแล้ว พระองค์จึงพยายามที่จะรักษาอิสรภาพไว้ให้ได้อย่างสุดกำลัง แม้ว่าจะถูกพม่ายกทัพมาต่อกรอยู่หลายครั้งหลายครา แต่ก็ไม่สามารถกระทำได้ด้วยวิสัยทัศน์ของสมเด็จพระนเรศวรที่ปรับข้อบกพร่องในระบบเก่าของกรุงศรีอยุธยาเสียใหม่ ทั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรได้หาทางแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องของกรุงศรีอยุธยาไว้ทั้งหมด 3 ด้านด้วยกัน ได้แก่

พระอัจฉริยภาพการสงคราม:

พลังทางปัญญาเพื่อสันติสุขที่ถาวรของคนไทย

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพ พลังในการสร้างสรรค์และพลังของปัญญาที่เกิดจากสั่งสมจากการเรียนรู้ อิสรภาพทางปัญญาที่เกิดจากการหลุดพ้นจากการครอบงำของพม่า ดังที่พระองค์ได้แสดงออกถึง “การปกครองเพื่อความผาสุกของสยามประเทศ” “การบริหารและการจัดการในกิจการสงคราม” “พหุขยกิจรากฐานแห่งพระราชอำนาจ”

พระอัจฉริยภาพทางการทหาร

พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตมิได้ดำรงตำแหน่งแต่เพียงผู้ปกครองดินแดนในอาณาจักรเท่านั้น แต่ยังเป็นแม่ทัพนำกำลังออกต่อสู้ศัตรูในยามศึกสงคราม เพื่อรักษาความมั่นคงปลอดภัยของชาติบ้านเมืองอีกด้วย สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นทั้งแม่ทัพและเสนาธิการที่ปรีชาสามารถ ได้ทรงนำทัพไปรบครั้งแรกขณะพระชนม์ ๒๖ พรรษา ในคราวยกทัพไปปราบเมืองคังร่วมกับทัพจากเมืองต่างๆ ของพม่า ครั้งนั้นทัพไทยตีเมืองคังได้ประสพชัยชนะอย่างงดงามด้วยทรงใช้ยุทธวิธีรูปแบบใหม่ที่ทรงฝึกหัดให้กับทหารในสังกัดที่ทรงคัดเลือกและจัดตั้งขึ้นด้วยพระองค์เอง กลวิธีการยุทธสำคัญคือ การเดินทัพเส้นนอก และการเดินทัพเส้นใน และวิธีการรบแบบกองโจร

การเดินทัพเส้นนอก เป็นยุทธวิธีพื้นฐานในการรบที่นิยมใช้กันทั่วไป ใช้วิธีเดินทัพเข้าหาข้าศึกจากหลายทิศทางเพื่อให้ข้าศึกเกิดความพะว้าพะวังในการตั้งรับ กลวิธีการยุทธนี้จำเป็นต้องมีการติดต่อสื่อสารที่ดีระหว่างผู้คนในกระบวนทัพ เพื่อประโยชน์ในการประสานการรบที่มีประสิทธิภาพ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงนำวิธีการเดินทัพเส้นนอกมาใช้ในคราวเสด็จยกทัพไปตีเมืองกัมพูชา พ.ศ. ๒๑๓๖ โดยแบ่งทัพไปตีเขมรถึง ๓ ทางด้วยกัน คือ เมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองบันทายมาศ ก่อนจะรวมกำลังเข้าตีเมืองละแวกซึ่งเป็นราชธานีของกัมพูชา โดยทัพกรุงศรีอยุธยาตั้งล้อมเมืองละแวกอยู่เป็นเวลา ๓ เดือน

การเดินทัพเส้นใน ด้วยพระปรีชาล้ำเลิศในการรบ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงริเริ่มกลยุทธ์ในการรบใหม่ เพื่อแก้ยุทธวิธีการเดินทัพเส้นนอกซึ่งเป็นที่รู้จักในชื่อ การเดินทัพเส้นใน เพื่อสู้ศึกที่ยกมาจากหลาย

ทิศทาง หัวใจของกลยุทธ์นี้คือ การแยกกำลังฝ่ายข้าศึกไม่ให้สามารถรวมกำลังได้ โดยโจมตีข้าศึกที่จะสร้างความเสียหายให้ได้มากที่สุดก่อน แล้วจึงทำลายกำลังส่วนที่เหลือในการตีแต่ละครั้งต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง และโจมตีข้าศึกให้แตกหักในคราวเดียว การดำเนินกลยุทธ์แบบนี้ต้องอาศัยการบุกด้วยความรวดเร็วและต้องสกัดกั้นการถอนทัพของศัตรูให้ได้การรบจึงจะได้ผลสูงสุด สมเด็จพระนเรศวรทรงเชี่ยวชาญกลวิธีนี้อย่างดีเยี่ยม

การรบแบบกองโจร กลวิธีการยุทธอีกแบบหนึ่งที่สมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดปรานและนำมาใช้เป็นผลสำเร็จแทบทุกครั้งคือ ยุทธวิธีการรบแบบกองโจร ทรงคัดเลือกผู้ที่ชำนาญในภูมิประเทศมาปฏิบัติการรบและจัดตั้งหน่วยเคลื่อนที่เร็ว เพื่อทำการตีโฉบฉวยรบกวนรังควานไม่ให้ศัตรูได้อยู่อย่างสงบ ตัดเส้นทางคมนาคมขนส่งและลำเลียง ทำลายกำลังลาดตระเวนของฝ่ายตรงข้าม แต่หน่วยทหารนี้มีหลักที่ต้องยึดปฏิบัติคือ หลีกเลี่ยงการปะทะกับกองทัพที่มีกำลังเหนือกว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้วิธีการรบแบบกองโจร เป็นยุทธวิธีหลักในการสู้ศึกพม่า พระองค์ทรงจัดให้หน่วยเคลื่อนที่เร็วออกตีโฉบฉวย ก่อความพม่าที่พระเจ้านันทบุเรงเป็นแม่ทัพใหญ่ ทรงนำกำลังทหารออกตีปล้นค่ายพม่าด้วยพระองค์เองอยู่หลายครั้ง เช่น ปล้นเผาค่ายพระยานคร และปล้นค่ายทัพหลวงของพระเจ้านันทบุเรง การรบแบบกองโจรนี้เองเป็นผลให้ข้าศึกเกิดความระส่ำระสาย ทหารเสียชีวิตจำนวนมากและเกิดความท้อแท้จนไม่สามารถดำเนินการตามแผนได้

การปกครองเพื่อความผาสุกของสยามประเทศ

ภายหลังจากการประกาศอิสรภาพและขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระนเรศวรทรงแน่วพระทัยว่าพม่าจะต้องยกทัพใหญ่มารุกรานไทยอีกเป็นแน่ พระองค์ทรงได้นำแนวทางการสู้รบที่ได้เรียนรู้และสั่งสมมาเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ทางการรบเพื่อรับมือพม่า โดยทรงเตรียมเสบียงและรวบรวมกำลังพลจากหัวเมืองเหนือมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อให้มีกำลังมากขึ้น ในพ.ศ. ๒๑๒๗ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหลายอพยพผู้คนพร้อมด้วยเสบียงอาหารไปตั้งหลักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา พร้อมกันนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้โปรดให้สร้างวังใหม่ เรียกว่าพระราชวังจันทร์เกษม ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวส่งผลให้ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรได้มีการยกเลิกตำแหน่งอุปราชครองหัวเมืองเหนือและได้แต่งตั้งขุนนางท้องถิ่นขึ้นมาปกครองแทน โดยมีสาเหตุสำคัญมาจากกำลังคนของกรุงศรีอยุธยานี้น้อยไม่เพียงพอต่อการรับศึกจากพม่า หากได้กำลังคนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือไปไว้ กำลังก็จะมีมากเป็นการรวมศูนย์กำลังทางทหาร และพระองค์ทรงต้องการให้จุดปะทะศึก เป็นพื้นที่รอบๆกรุงศรีอยุธยา เพื่อสะดวกแก่การส่งกำลังบำรุงในการทำศึกกับพม่าและไม่ต้องการให้พม่าได้กำลังคนและเสบียงจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ

สมเด็จพระนเรศวรตีค่ายพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกศ แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ พ.ศ.2128

ทัพเชียงใหม่แตกยับเยิน

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ดังกล่าวประสบผลสำเร็จในสงครามกับพม่าช่วง พ.ศ. ๒๑๒๘-๒๑๓๐ กล่าวคือ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการทำศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาพลิม หรือการรบกับพระเจ้านันทบุเรง กองทัพพม่าไม่สามารถเข้าประชิดกรุงศรีอยุธยาได้ แต่กลับเป็นฝ่ายกองทัพของอยุธยา ภายใต้การนำทัพของสมเด็จพระนเรศวรที่สามารถนำทหารออกตอบโต้การปิดล้อมของกองทัพพม่าจนสามารถตีทัพพระเจ้าเชียงใหม่กับพระยาพลิมแตกพ่าย ในการสงครามในครั้งนี้ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงสร้างวีรกรรมสำคัญ ๒ เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์แรกสมเด็จพระนเรศวรถูกลักไวทำมุนายทหารพม่านำไฟรพลเข้าล้อมพระองค์ไว้ โดยลักไวทำมูได้เข้าไปจับพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้พระแสงทวนแทงลักไวทำมู เหตุการณ์ที่ ๒ พระองค์นำทัพบุกเข้าถึงกำแพงค่ายของพระเจ้านันทบุเรงด้วยการคาบพระแสงดาบปีนค่ายเข้าตีอย่างกล้าหาญ จนภายหลังพระแสงดาบนั้น ได้รับสมญานามว่า “พระแสงดาบคาบค่าย” ส่งผลให้ในที่สุดกองทัพพระเจ้านันทบุเรงยกทัพกลับในพ.ศ. ๒๑๓๐

**ลักไวทำมูให้พวกพลล้อมพระนเรศวรไว้ ตัวเองกับทหารเข้าไปจะจับพระองค์
สมเด็จพระนเรศวรเอาพระแสงทวนแทงลักไวทำมู และฟันทหารด้วยพระแสงดาบ พ.ศ.2129**

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

สมเด็จพระนเรศวรทรงสังหารลักไวทำมูแม่ทัพพม่าด้วยพระแสงทวน พ.ศ.2129

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

เหตุการณ์การสู้รบและพระอัจฉริยภาพของพระองค์สะท้อนถึงวิสัยทัศน์อันกว้างไกลที่ดำเนินนโยบายทางการปกครองในรูปแบบใหม่เพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านยุทธศาสตร์การรบ ผลจากวีรกรรมของพระองค์ทำให้กรุงศรีอยุธยาที่มีความเข้มแข็ง สามารถชนะและป้องกันขอบอาณาเขตของราชอาณาจักรสยามได้ยาวนานสืบมา

ประกาศศักดาความเป็นผู้นำเพื่อสันติสุขของประชากรราษฎร์

สมเด็จพระนเรศวรทรงนำทหารนมัสการและสวดบทพาหุงมหากาพย์

พระพุทธชินราชก่อนการรบ และภายหลังการรบ

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

ในการจัดการการสงคราม การวางแผนศึก การตั้งทัพและวางกำลังคน สมเด็จพระนเรศวรทรงพระปรีชาสามารถจัดทัพและเกณฑ์กำลังคนได้มากมายเพื่อทำสงคราม สะท้อนถึงพระอัจฉริยภาพในการจัดการบริหารการปกครองทั้งภายในชาติให้สงบสุขและนำทัพไปทำสงครามเพื่อชาติ ตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจกกองทัพจากการตั้งรับมาสู่การบุกเพื่อป้องกัน จนนำมาสู่การขยายอิทธิพลของอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรทรงแผ่พระราชอำนาจเข้าไปในดินแดนต่างๆ โดยทรงสามารถตีเมืองมอญ ล้านนา ล้านช้าง และเขมรมาเป็นเมืองประเทศราช ทำให้อาณาเขตและอำนาจของกรุงศรีอยุธยาแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยในช่วงเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์สำคัญดังนี้

สงครามยุทธหัตถี

พ.ศ. ๒๑๓๕ พระมหาอุปราชายกทัพ ๒๕๐,๐๐๐ คน มาตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถนำกำลัง ๑๐๐,๐๐๐ คน ไปตั้งรับที่หนองสาหร่ายเมืองสุพรรณบุรี ทำให้เกิดการปะทะระหว่างกองทัพของพระองค์และกองทัพพม่า เมื่อ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรทรงนำทหารตีได้เข้าศึกจนช้างพระที่นั่งทั้งสองพระองค์ล้มเข้าไปถึงกองทัพหลวงของพม่าโดยที่กำลังทหารไทยตามไปไม่ทัน เมื่อเผชิญหน้ากับทัพพระมหาอุปราชา พระองค์ทรงทำท่ายให้กระทำยุทธหัตถีเยี่ยงกษัตริย์ ขณะนั้นช้างพระที่นั่งถอยมาถึงจอมปลวกแห่งหนึ่ง จึงมีกำลังยันตันช้างพระมหาอุปราชาเบนไปได้ล่างแบกถนัด สมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยได้จึงฟันพระมหาอุปราชาด้วยพระแสงของ้าวขาดคอช้างสิ้นพระชนม์ ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถก็ชนช้างชนะมังจาปะโร แม่ทัพพม่า ฝ่ายไทยจึงได้ชัยชนะในขณะที่ทัพพม่าต้องสูญเสียพระมหาอุปราชา ซึ่งเอกสารฝ่ายไทยเรียกสงครามครั้งนี้ว่า สงครามยุทธหัตถี

สงครามกรุงละแวก

ภายหลังจากสงครามยุทธหัตถี เกิดความวุ่นวายในหัวเมืองมอญของพม่า ความวุ่นวายดังกล่าวเปิดโอกาสให้สมเด็จพระนเรศวร หันมาจัดการกับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกรุงละแวก โดยพระองค์นำทัพเพื่อไปล้อมและตีเมืองละแวก ทั้งยังจับพระศรีสุริโยพรรณอุปราชเขมรพร้อมทั้งครอบครัวมายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมด้วยไพร่พลเมืองละแวกกว่า ๕๐,๐๐๐ คน ต่อมาสมเด็จพระบรมราชาพระโอรสองค์สุดท้ายของนักพระสถิตยา กลับมาครองเขมรด้วยความช่วยเหลือของสเปน แต่ได้ถูกขุนนางเขมรปลงพระชนม์ ดังนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้พระศรีสุริโยพรรณกลับไปครองเมือง ในพ.ศ. ๒๑๔๗ พร้อมสถาปนาอำนาจเหนือกัมพูชาและในปีต่อมา สมเด็จพระนเรศวรได้ส่งกองทัพภายใต้การนำของพระเอกาทศรถไปปราบกบฏในเขมร เนื่องจากขุนนางท้องถิ่นบางกลุ่มไม่ยอมรับอำนาจของพระศรีสุริโยพรรณ ประสบการณ์การเป็นกษัตริย์นักรบช่วยให้พระองค์นำความเชี่ยวชาญที่มีอยู่มาปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์โดยรอบได้อย่างเหมาะสม เป็นการบริหารกองทัพและจัดการกับศึกสงครามได้อย่างยืดหยุ่น เพื่อนำมาซึ่งความสัมฤทธิ์ผลของเป้าหมายเป็นสำคัญ

สงครามหงสาวดี

ภายหลังจากสงครามยุทธหัตถี ในพ.ศ. ๒๑๓๗ – ๒๑๓๘ กรุงหงสาวดีกำลังมีปัญหาคบกระทบกระทั่งทางด้านชายแดนกับมณฑลยูนนานของประเทศจีนและทางเมืองจีนได้ส่งทูตมาขอความร่วมมือจากราชสำนักอยุธยาให้ทำสงครามขนาบพม่า ดังนั้นพม่าจึงเป็นศัตรูร่วมของอยุธยากับจีน มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๘ กองทัพสมเด็จพระนเรศวร และกองทัพสมเด็จพระมหาอัญญาไปล้อมกรุงหงสาวดีอยู่จนเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๓๘ มีข่าวว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าตองอูและพระเจ้าแปรจะมาช่วยพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้ถอนทัพ ด้วยเกรงศึกจากทั้งสองฝ่าย ความชำนาญในการสู้รบทำให้พระองค์เห็นผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างประเทศด้วยการร่วมมืออย่างมีประสิทธิภาพ โดยส่งเสริมจุดอ่อนและจุดแข็งของกันและกัน พร้อมทั้งสร้างโอกาส ความเป็นไปได้ในทางเลือกและทรงใช้โอกาสของการผสมผลประโยชน์ เป็นแรงผลักดันและกระตุ้นในการบริหารจัดการการขยายอำนาจของอยุธยาไปยังพม่าโดยใช้ทุนที่มีอยู่อย่างน้อยที่สุดให้เกิดประโยชน์สูงสุด

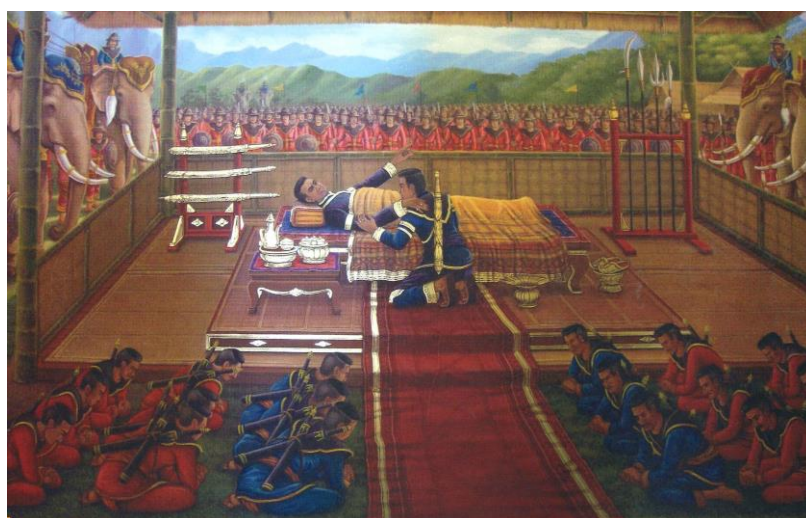
สงครามเมืองตองอู

พ.ศ. ๒๑๔๓ ในเดือนมีนาคม สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จนำกองทัพผสมอยุธยาและมอญขึ้นไปล้อมเมืองตองอู เนื่องจากกำแพงเมืองตองอูสร้างอย่างแข็งแรงตามแบบกรุงศรีอยุธยา จึงตีเมืองได้ลำบาก สมเด็จพระนเรศวรทรงให้ขุดคลองเชื่อมคูเมืองกับแม่น้ำปองลง เพื่อนำน้ำออกจากคูเมือง คลองนี้พม่ายังเรียกภายหลังว่าคลองอโยธยา กองทัพไทยล้อมเมืองตองอูอยู่ตลอดเดือนมีนาคมและเมษายน แต่พอถึงเดือนพฤษภาคม สมเด็จพระนเรศวร โปรดฯ ให้ถอนทัพกลับ เนื่องจากเกิดการขาดแคลนอาหาร เพราะกองทัพอาระกันซึ่งเป็นพันธมิตรของพระเจ้าตองอู ได้ทำลายการลำเลียงเสบียงของกองทัพอยุธยา

ในสงครามครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการจัดการกับยุทธภูมิได้อย่างเหมาะสม ดังเห็นได้จากกรณีการขุดคลองเพื่อชักน้ำออกจากคูเมืองตองอู เพื่อสร้างสถานภาพที่ได้เปรียบทางการรบให้กับกองทัพของพระองค์ รวมถึงการใช้พระวิริยะอุตสาหะส่วนพระองค์ในการที่จะตีเมืองตองอูให้ได้ ประกอบกับทรงตระหนักในข้อมูลบริบทที่กองทัพอาระกันคอยปล้นชิงเสบียงกองทัพไทยทำให้ทรงถอยทัพได้อย่างปลอดภัยไม่บอบช้ำ เป็นการรักษาทุนทางการรบ คือชีวิตของไพร่พล เพื่อเก็บรักษาพระราชอำนาจและความเข้มแข็งของกองทัพไทยต่อไป

สงครามอังวะ

ในช่วงสุดท้ายพระชนม์มายุของสมเด็จพระนเรศวร พระเจ้าอังวะกำลังขยายอำนาจของพระองค์อย่างกว้างขวางในเขตรัฐไทใหญ่ และได้เข้าคุกคามเมืองนายและเมืองแสนหวิซึ่งเป็นเมืองในการปกครองของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเท่ากับเป็นการท้าทายอำนาจของอยุธยาโดยตรง สถานการณ์ดังกล่าวจึงส่งผลให้พระองค์ตัดสินใจพระทัยนำทัพทำศึกกับอังวะ เพื่อจะไม่ได้เป็นภัยต่อกรุงศรีอยุธยาในภายภาคหน้า โดยโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปทางเมืองฝาง ส่วนพระองค์เสด็จยกทัพไปทางเมืองหาง

สมเด็จพระนเรศวรทรงขอให้พระสมเด็จพระเอกาทศรถ ทำทหารไปตีเมืองอังวะ โดยไม่หวังพระองค์ หลังจากนั้นพระองค์สวรรคตที่เมืองหาง พ.ศ. 2148

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

เมื่อทัพหลวงถึงเมืองหางหรือห้างหลวงซึ่งห่างจากเมืองอังวะเป้าหมายการศึกประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงประชวรกะทันหันและเสด็จสวรรคตเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๔๘ (ตรงกับวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๑๔๘)

สาเหตุที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมืองอังวะก่อน เนื่องมาจากพระเจ้าอังวะสามารถระดมไพร่พลได้มากกว่าเมืองอื่น หากปล่อยให้วันนานวันอาจจะเป็นภัยต่อกรุงศรีอยุธยา ส่งผลให้พระองค์ต้องเสด็จออกไปสู้รบให้เห็นแก่สายตาของพระเจ้าอังวะ ถึงความแข็งแกร่งในกองทัพของทหารกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ด้วยเหตุที่อังวะเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน มีความอุดมสมบูรณ์ พร้อมทั้งมีกำลังรบกล้าแข็ง ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากศึกสงครามเท่าใดนัก เพราะเป็นกลุ่มชนชาติกันทร แม้ว่าคนส่วนใหญ่ในเวลานั้นจะรู้สึกว่าเป็นเมืองสงบสุขปลอดภัยแล้ว นั่นอาจกล่าวได้ว่า การยกทัพไปตีอังวะของสมเด็จพระนเรศวรจึงนับเป็นแม่แบบแห่งการเรียนรู้ในความพร้อมรบและการตัดกำลังศัตรูก่อนที่จะมีกำลังกล้าแข็งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการรบในครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการรบครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระนเรศวรเนื่องจากพระองค์ทรงประชวรกะทันหันที่เมืองหาง ก่อนที่กองทัพจะถึงเมืองอังวะ

ยกระดับอำนาจด้วยยุทธวิธีสร้างสัมพันธไมตรี

ทางการค้า

พลั้งทางปัญหาที่สะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพแห่งการที่ทรงตระหนักเท่าทันกระแสโลกาภิวัตน์ขณะนั้น เห็นได้จากการที่สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นทั้งความผาสุก มั่งคั่งของพลเมือง และปัจจัยสำคัญในการทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมือง ได้ทรงฟื้นฟูการค้าทางทะเลที่ซบเซาลงนับตั้งแต่อยุธยาเริ่มสงครามยึดยึดกับพม่ามาเป็นเวลาหลายสิบปี กล่าวได้ว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ และการค้ากับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดรายได้แก่ประเทศชาติ อันจะนำมาสู่การฟื้นฟูและสร้างสันติภาพแก่ประเทศได้ในเวลาต่อมา

การค้ากับจีน

แหล่งรายได้สำคัญที่เกิดจากการค้าทางทะเลของอยุธยาคือการค้ากับจีนภายใต้ระบบบรรณาการ ในช่วงสมัยของสมเด็จพระนเรศวรได้มีการติดต่อกับการค้ากับจีนตั้งแต่ในช่วงต้นรัชกาล ดังปรากฏว่า ในพ.ศ. ๒๑๓๕ โดยมีการส่งเครื่องราชบรรณาการแก่องค์จักรพรรดิของจีนตามธรรมเนียม หลังจากมีการเว้นว่างไปจากความวุ่นวายจากสงครามกับพม่า

การค้ากับสเปน

ในช่วงสมัยของสมเด็จพระนเรศวร สเปนได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีเพื่อการค้ากับไทย ในพ.ศ. ๒๑๓๗ โดยมีเป้าหมายเพื่อทำการค้าและเผยแพร่ศาสนา โดยสมเด็จพระนเรศวรทรงสนพระทัยในการค้ากับสเปน โดยเฉพาะเรื่องของอาวุธปืนไฟต่างๆ ที่ใช้ในการสงคราม จึงโปรดให้มีหนังสือไปถึงข้าหลวงใหญ่สเปนที่กรุงมะนิลาเพื่อทำสัญญาการค้าระหว่างกัน ต่อมาภายหลังความสัมพันธ์ทางการค้าได้เสื่อมลง

เนื่องจากสเปนเข้าแทรกแซงปัญหาระหว่างอยุธยากับกัมพูชาทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงไม่พอพระทัยเป็นอันมาก ประกอบกับผลกำไรจากการค้ากับสเปนไม่มากนัก ส่งผลให้การค้ากับสเปนชะงักไป

การค้ากับฮอลันดา

ชาวฮอลันดาเข้ามาเมืองไทยด้วยหวังอาศัยเรือสำเภากลางของราชสำนักอยุธยาไปค้าขายที่เมืองจีน และหาลู่ทางไปค้าขายกับเมืองจีนโดยตรง จึงส่งผู้แทนของบริษัทไปยังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงให้การรับรองอย่างดี แต่ความต้องการของพ่อค้าฮอลันดาไม่สัมฤทธิ์ผล เพราะกรุงศรีอยุธยาเกิดสงครามกับพม่า ประกอบกับสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคต ในพ.ศ.๒๑๔๘ อยุธยาได้เลื่อนการส่งเรือสำเภามาเมืองจีน จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถพ่อค้าฮอลันดาจึงได้เข้ามาตั้งสำนักงานการค้าที่กรุงศรีอยุธยา โดยมีกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าของป่า ข้าว สินค้าจากเมืองจีน และอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการค้าของบริษัทฮอลันดา

ทหารอาสานานาชาติ กับการเสริมสร้างแสนยานุภาพของชาติไทย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ได้มีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีอย่างกว้างขวาง โดยบางกลุ่มได้เข้าอาสารับราชการกับพระองค์โดยตรงโปรดเกล้าฯ จัดตั้งกองอาสาชาติต่างๆ ดังปรากฏกองอาสาในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งกองทัพในสมัยของพระองค์นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการให้ชาวต่างชาติมีบทบาทในตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งการเข้ามาของชาวต่างชาติส่งผลให้กองทัพของพระองค์เยี่ยมไปด้วยนานาชาติที่เข้ามาเป็นทหารอาสาภายในกองทัพ

กองอาสาญี่ปุ่น

ชาวญี่ปุ่นเข้ามาตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ในกรุงศรีอยุธยามานานแล้ว ครั้นพ.ศ.๒๑๔๕ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ญี่ปุ่นได้เข้ามามีสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทยอย่างเป็นทางการ โดยพิธีการทูต มีหลักฐานทางราชการของญี่ปุ่นบ่งว่า ชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาตั้งรกรากในไทยเป็นจำนวนมาก ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร มีการอพยพกันเข้ามาครั้งละมากๆ ตั้งแต่ ๖๐๐ คน ถึง ๗,๐๐๐ คน ชาวญี่ปุ่นได้ออกไปทำการค้าขายถึงเมืองปัตตานีและนครศรีธรรมราช ชาวญี่ปุ่นเป็นนักต่อสู้ที่กล้าหาญ ฉลาด และมีไหวพริบดี พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยา มักให้ช่วยปราบปรามพวกก่อการกบฏที่เกิดขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ หลายครั้ง ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาที่กรุงศรีอยุธยา มีทั้งพ่อค้า นักเดินเรือ ชาวประมง และแม่กระทั่งโจรสลัด มีชาวญี่ปุ่นส่วนหนึ่งรวบรวมพรรคพวกตั้งเป็นกองอาสาญี่ปุ่น ทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ครั้งยังไม่มีสัญญาทางพระราชไมตรีกัน ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร กองอาสาญี่ปุ่นได้อาสาออกรบช่วยไทยทำสงครามกับพม่า กองอาสาญี่ปุ่นกองนี้มีจำนวน ๕๐๐ คน มียามาดาหรือออกญาเส

นาถิมุข เป็นหัวหน้า กองอาสาญี่ปุ่นได้รับหน้าที่เป็นกองทหารทะเลวงพื้น ป้องกันจอมทัพไทยอยู่ด้านหน้า ช้างทรงของ สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ ในสงครามยุทธหัตถีด้วยยามาคานั้นช้างพลายเพื่องภไทร คุมพลอาสาญี่ปุ่นทั้งปวงในการรบครั้งนั้นด้วย

กองอาสาจาม-มลายู

กรมอาสาจามเป็นหน่วยงานใหญ่สังกัดอยู่กับฝ่ายกลาโหม เป็นหนึ่งในกรมอาสาต่างชาติ หรือที่เรียกว่า อาสา ๖ เหล่า ซึ่งประกอบไปด้วย มอญ จีน แขก ญี่ปุ่น ฝรั่งเศสแมนปิ่น และจาม กรมอาสาแขกนั้นน่าจะหมายถึงกองทหารอาสาต่างชาติที่เรียกว่า แขกมัวร์ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายอิหร่าน อาหรับ เติร์ก และอินเดีย ดังที่เซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองค์ ราชทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวว่า พวกมัวร์ในสยามประกอบไปด้วย เติร์ก อิหร่าน โมกุล กอลกอนดา และเบงกอล

กรมอาสาแขกน่าจะเป็นทหารรักษาพระองค์ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ้างมาเป็นกองกำลังพิเศษ อาจเป็นกองอาสาหรือทหารอาสาต่างชาติที่จ้างมาโดยเฉพาะ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาอดิศัยทรงอธิบายว่าเป็นทหารที่มีความสามารถพิเศษ คืออาศัยการอย่างหนึ่งอย่างใดที่ทำให้เฉพาะแต่คนพวกนั้น จึงคัดเลือกคนแต่ล้วนที่สมัครใจ ถอนมารวมเป็นกรมเฉพาะแต่คนพวกนั้น เรียกว่ากองอาสา

ส่วนอาสาจามนั้นเป็นคนละพวกกับอาสาแขกมัวร์ และดูเหมือนว่ากรมอาสาจามนี้จะมีขนาดใหญ่กว่ากรมอาสาต่างชาติเหล่านี้ เพราะขุนนางตำแหน่งต่างๆ ที่สังกัดอยู่ในกรมอาสาจามนั้นมีอยู่จำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าหน่วยงานนี้เป็นหน่วยงานผู้ชำนาญการมุสลิมใหญ่ที่สุดในระบบราชการสยาม เนื่องจากเป็นหน่วยงานด้านการรบจึงมีไพร่พลในสังกัดจำนวนมากทำให้สายการบังคับบัญชาค่อนข้างซับซ้อนเป็นอย่างมาก

การจัดตั้งกรมอาสาจามน่าจะมีมาก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร เพราะมีปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง สมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุถึงทำเนียบศักดินาของขุนนางในกรมอาสาจามอีกด้วย

ในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์บันทึกว่า

“...ลุศักราช ๕๑๔ ปีเถาะ เอกศก พระมหาอุปราชาเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ยกพลห้าสิบหมื่น ช้างเครื่องเจ็ดร้อย ม้าสามพันข้ามเมืองเมาะตะมะ มาโดยแม่น้ำแม่กษัตริย์เข้าทางด่านเจดีย์สามองค์ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จยังเกษ ดัรสีให้ท้าวพระยานายกองทัพหลวงยกขบวนเบญจเสน พระราชวังสรรจี่ช้างพลายแก้วมาเมือง ถือพลอาสาจามห้าร้อย...”

แสดงว่ากองอาสาจามปรากฏมีอยู่แล้วในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรและเป็นส่วนหนึ่งของกองทัพในคราวที่สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปตีกัมพูชาเมื่อพ.ศ. ๒๑๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวังสัน จางวางอาสาจามเป็นแม่ทัพคุมพลอาสาจามและทัพเมืองจันทบุรี คุมเรือรบ ๑๕๐ ลำ พลรบพลแจว ๑๐,๐๐๐ สรรพไปด้วยเครื่องศรอาวุธ ยกทัพไปตีทางปากน้ำพุทไธมาส ทัพพระยาราชวังสันเข้าตีได้เมืองพุทไธมาส เมื่อตีได้เมืองพุทไธมาสแล้วได้ร่วมกับทัพของพระยาเพชรบุรียกเข้าตีได้เมืองจตุรमुख เมื่อทัพของพระยาราชวังสันและพระยาเพชรบุรีตีได้เมือง จตุรमुखแล้ว ก็ยกขึ้นไปบรรจบทัพหลวง ณ เมืองละแวก

กองอาสารามัญหรือกองอาสาอมญ

กองอาสาอมญ มีอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยหรือพระราชพงศาวดารไทยอยู่หลายสมัยด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสงครามระหว่างไทยกับพม่าไม่ว่าครั้งใดจะมีกองอาสาอมญร่วมไปกับกองทัพไทยเสมอ ในบางครั้งกองอาสาอมญจัดกำลังได้เป็นจำนวนมากจนเป็นกองทัพหนึ่งได้ต่างหากแล้วขึ้นสมทบหรือขึ้นทางยุทธการต่อจอมทัพไทย (ทัพกษัตริย์) บางสมัยได้ตั้งขุนนางอมญด้วยกันเป็นแม่ทัพควบคุมกองอาสารามัญ ในนามของกองทัพไทย ทั้งนี้ เพราะการที่ไทยต้องทำสงครามกับพม่านั้น มักมีสาเหตุมาจากอมญคืออมญทนต่อการปกครองอย่างเข้มงวดและเอารัดเอาเปรียบของพม่าไม่ได้ประการหนึ่ง และการที่อมญไม่ชอบพม่าได้เป็นศัตรูคู่สงครามแย่งแผ่นดินกันมาช้านาน แม้แต่กรุงหงสาวดีก็แย่งกัน เพื่อเอาเป็นศูนย์กลางการปกครองและเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินพม่าและพระเจ้าแผ่นดินอมญ

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร มีพระยาเกียรติ พระยาราม เป็นหัวหน้าควบคุม อาสาอมญที่จะเข้ามาสวามิภักดิ์กับไทย นอกจากนี้ยังมีมหาเถรคันฉ่อง ผู้เป็นพระอาจารย์ของพระยาเกียรติ พระยาราม เดินทางเข้ามาด้วย อาสาอมญดังกล่าวได้ตามเสด็จสมเด็จพระนเรศวร เข้ามารับราชการอยู่กับไทย พระมหาเถรคันฉ่องได้เป็นที่พระสังฆราชา พระยาเกียรติพระยารามได้เป็นพระยาพานทอง และได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไกล้วัดขมื่นและวัดขุนแสน ไกล้วังของสมเด็จพระนเรศวรในกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรทำสงครามกับพม่า กองทัพไทยพร้อมด้วยกองทัพออาสาอมญ ได้ช่วยกันโจมตีกองทัพพระเจ้าตองอูแตกพ่ายไป และตั้งแต่นั้นมาหัวเมืองอมญฝ่ายใต้ตั้งแต่เมืองเมาะตะมะตลอดมาจนจรดแดนไทยได้มาขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ในปีต่อมาคือเมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงยกกองทัพไปตีกรุงหงสาวดีครั้งแรก ก็ได้กองทัพออาสาอมญไปทำการสงครามครั้งนี้ด้วย

การสร้างความร่วมมือทางทหารระหว่างประเทศ

ในพงศาวดารราชวงศ์หมิงของจีน ซึ่งตรงกับจักรพรรดิหมินเสินจงยังปรากฏถึงการที่สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้คณะทูตเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีนเพื่ออาสารบกับโจรสลัดญี่ปุ่นที่ออกปล้นสะดมในทะเลจีน ความว่า

“เมื่อปีที่ ๖ แห่งรัชศกกว่านหลี่ได้จัดส่งราชทูตมาถวายเครื่องราชบรรณาการปีที่ ๒๐ ญี่ปุ่นได้เข้าตีเกาหลีจนเมืองแตก สยามได้อาสาขอยกทัพไปลอบโจมตียุี่ปุ่นโดยตรง เพื่อมุ่งหมายกดดันญี่ปุ่นทางแนวหลัง ลือซิงซึ่งเป็นเสนาบดีในสวนกลางเห็นด้วย แต่เซียวเอี้ยน ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารกวางตุ้งกวางซีคัดค้าน เรื่องจึงยุติเพียงเท่านี้”

นอกเหนือจากพงศาวดารราชวงศ์หมิงแล้วนั้นยังมีจดหมายเหตุอีกหลายฉบับได้กล่าวถึงเรื่องสยามอาสาไปรบญี่ปุ่นได้ปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุประจำรัชกาลจักรพรรดิเสินจงแห่งราชวงศ์หมิงบรรพ ๒๕๓ และ ๒๕๖ ซึ่งเป็นหลักฐานที่มีความแม่นยำสูง แต่ว่าข้อความบางส่วนได้ขาดหายไป จดหมายเหตุดังกล่าวบันทึกไว้ดังนี้

“เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๑๐ ปีที่ ๒๐ แห่งรัชศกว่านหลี่ ราชทูตแห่งประเทศสยามจำนวน ๒๗ นาย ได้เดินทางไปนครหลวงเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ องค์จักรพรรดิทรงพระราชทานหมวกและสายคาดเอวตามธรรมเนียม”

และจดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่งของราชสำนักจีนได้กล่าวไว้ว่า

“เมื่อวันที่ ๖ เดือนอ้าย ปีที่ ๒๑ แห่งรัชศกว่านหลี่ เซียนเอี้ยน ผู้ตรวจราชการซึ่งมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารประจำมณฑลกวางตุ้งกวางซีได้กราบบังคมทูลว่า สยามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกไกลโพ้นห่างญี่ปุ่นหมื่นลี้เศษ เมื่อไม่นานมานี้มีทูตบรรณาการมาขออาสาต่อทางกลาโหมขออนำกองทัพช่วยทำศึกสงครามทางกลาโหมมีคำสั่งตอบรับโดยให้ส่งกองทัพไปโจมตียุี่ปุ่นได้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาถึงเส้นทางทะเลอันไกลโพ้นเหลือประมาณเช่นนี้ คนอียากจะหยั่งรู้ได้ จึงได้ขอให้ทางกลาโหมระงับคำสั่งเพื่อพิจารณาแล้วแจ้งผลมาด้วย อย่างไรก็ตามก็โจรพวกนี้ทั้งปล้นสะดมชั่วช้าสามานย์และเจ้าเล่ห์ ได้กระทำการข่มเหงรังแกประเทศอื่นๆ ขณะนี้ก็เข้ายึดเอาเกาหลีอีก โดยมุ่งหมายจะรุกรานแผ่นดินจีน จึงทำให้ต้องยกทัพหลวงไปช่วยเหลืออันทูตบรรณาการสยามมีความโกรธแค้นต่อการกระทำที่ผิดทำนองคลองธรรมนี้จึงได้แสดงความจงรักภักดีโดยอาสายกทัพไปช่วยรบ และแสดงถึงเมตตาธรรมอันมีต่อเพื่อนบ้าน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขออาสาไปประเทศนั้น ทั้งนี้ในทางหนึ่งจะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจแก่ประเทศที่อยู่ห่างไกล และในอีกทางหนึ่งก็จะสร้างแรงกดดันแก่เหล่าโจรเดียดเพราะการทำศึกสงครามหลายด้านย่อมมีการพลาดพลั้งอยู่บ้าง ยิ่งกว่านั้นอันความยิ่งใหญ่ของประเทศจีนจำเป็นด้วยหรือที่จะต้องพึ่งพาอาศัยประเทศอื่น ดังนั้น องค์จักรพรรดิเสินจง

จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ชมเชยความจงรักภักดีและเมตตาธรรมเช่นนี้ แต่เรื่องนี้มีความสำคัญมาก จึงขอให้รอฟังผลการพิจารณาของผู้บัญชาการทหารก่อน เมื่อได้รับหนังสือแจ้งแล้วจึงจะสามารถประกาศ แสดงให้เห็นชัดเจน ขณะนั้นผู้บัญชาการทหารได้ปกครองดินแดนกันดารเหล่านั้นอยู่ เรื่องของประเทศทาง ทะเลจึงจะทราบดี สมควรจะให้พิจารณาขอให้ทางกลาโหมจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปและกระทำตามคำสั่งเมื่อถึง ประเทศนั้นแล้ว ขอให้กำชับส่งคำสั่ง สมควรให้กษัตริย์แห่งสยามปฏิบัติตามพระราชโองการ กระทำการ ปรับปรุงเตรียมทัพเรือแล้วถวายสาสน์กราบบังคมทูลตอบและรับคำสั่งถึงกำหนดให้ปฏิบัติตามที่ขอ พระบรมราชานุญาตให้ปฏิบัติได้”

รวมผู้คนทั่วทั้งแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่น

พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับจากเมืองแครง พระองค์ทรงเพิ่มกำลังทัพให้แก่ กองทัพอยุธยาด้วยการ “เทครัว” จากหัวเมืองเหนือมาไว้ในกรุงศรีอยุธยา โดยทรงออกอุบายว่า ข้าราชการใน กรุงศรีอยุธยาเกลียดชังสมเด็จพระมหาธรรมราชา จึงต้องถอนข้าราชการเมืองเหนือที่เคยรับใช้ลงมา รับ ราชการในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก การออกอุบายนี้ถือเป็นการลดความเสียเปรียบทางด้านกำลังทหาร พระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยไม่ใช้หัวเมืองเหนือรับศึกหงสาฯ แต่กลับเทครัวคนในหัวเมืองเหนือและมา เตรียมพร้อมในการรับมืออยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแทน ถึงแม้จะเสียเปรียบด้านกำลังทหาร แต่ด้วยชัยภูมิทาง การรบของกรุงศรีอยุธยาที่มีแม่น้ำล้อมรอบและมีกำแพงเมืองแข็งแรง จึงชดเชยข้อด้อยด้านกำลังพลได้เป็น อย่างดี จากนั้นพระองค์ก็เสด็จจากพิษณุโลกมาประทับที่วังจันทร์เกษม เพื่อช่วยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ปกครองราชการแผ่นดิน

ในที่สุด กองทัพหงสาวดีซึ่งมีกำลังพลถึง ๒๕๐,๐๐๐ คน ก็มาถึงอยุธยาเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๑๒๘ แล้วเข้ายึดพื้นที่ทางเหนือและตะวันออกของอยุธยา จากนั้นเกิดศึกยึดเยื่อเป็นเวลาถึง ๕ เดือน การรบกับหงสาวดีจึงมิใช่การรบระหว่างไทยกับพม่าดังที่หลายคนเข้าใจ แต่เป็นประชามที่ประกอบขึ้นเป็น กำลังหงสาวดีและอยุธยามีหลากหลายมาก ทั้งมอญ ไทใหญ่ ฯลฯ เพราะพื้นที่สงครามครอบคลุมตั้งแต่ลุ่มน้ำ อีรวดี เทือกเขาตะนาวศรี ลุ่มน้ำเจ้าพระยา รวมถึงส่วนหนึ่งของแม่น้ำโขง ถ้าคิดในเชิงชาติพันธุ์ สงครามที่ เกิดขึ้นจึงไม่ใช่แค่ไทยรบพม่า

สงครามครั้งนี้กรุงศรีอยุธยาเสี่ยงจะเสียเมืองเป็นอย่างยิ่ง เพราะกองทัพหงสาวดีที่ยกมามีกำลัง กองทัพมากกว่าหลายเท่า ทั้งยังเป็นกองทัพที่พระเจ้าันนทบุเรงนองคุมกำลังมาด้วยพระองค์เอง สงครามครั้ง นั้นทิ้งร่องรอยไว้ให้คนรุ่นหลังทราบว่า พระนเรศวรทรงเป็นนักยุทธศาสตร์ชั้นยอด ดังจะเห็นได้ว่าถึงแม้ อยุธยามีทหารน้อยกว่า แต่ก็สร้างความระส่ำระสายให้แก่ทัพหงสาวดีและทัพของหัวเมืองประเทศราช ซึ่งมี กำลังมากกว่าหลายเท่าได้เห็นอย่างเด่นชัด พระนเรศวรทรงนำทหารกองเล็กๆ ออกโจมตีค่ายข้าศึกด้วย พระองค์เอง ทั้งยังทำสงครามกองโจรอยู่เป็นระยะๆ โดยอาศัยข้อได้เปรียบของสมรรถุณิและความคุ้นชิน พื้นที่

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นแม่ทัพกองงานควบคุมการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

ที่มา 400ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.2148-2548. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

บทสรุป

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยาที่มีพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่และเป็นประโยชน์ต่อราชอาณาจักรสยามสืบสายมาถึงปัจจุบัน พระองค์ทรงเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับการประกาศอิสรภาพตั้งแต่ครั้งอยู่เมืองพม่า และทรงใช้เวลา ๘ ปีเต็มในหงสาวดีในฐานะเชลยเพื่อศึกษายุทธศาสตร์ของพม่า พระองค์ทรงศึกษาวิชาศิลปะศาสตร์ วิชาพิชัยสงคราม ทรงนิยมในวิชาการรบทัพจับศึก พระองค์ทรงมีโอกาสศึกษา ทั้งภายในราชสำนักไทย และราชสำนักพม่า มอญ และได้ทราบยุทธวิธีของชาวต่างชาติต่างๆ ที่มารวมกันอยู่ในกรุงหงสาวดีเป็นอย่างดี เช่น ชาวโปรตุเกส สเปน หรือชาวพม่าเอง พระองค์ทรงนำหลักวิชามาประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมในการทำศึกได้เป็นเลิศ

ดังเห็นได้จากการสงครามทุกครั้งของพระองค์ ยุทธวิธีที่ทรงใช้ได้แก่ การใช้คนจำนวนน้อยเอาชนะคนจำนวนมากและยุทธวิธีการรบแบบกองโจร ซึ่งพระองค์ทรงนำมาใช้ก่อนจอมทัพที่เลื่องชื่อในยุโรป นอกจากนั้นหลักการสงครามที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน เช่น การดำรงความมุ่งหมาย หลักการรุก การอ้อมกำลัง การรวมกำลัง การดำเนินกลยุทธ์ ความเด็ดขาดในการบังคับบัญชา การระวังป้องกัน การจู่โจม ฯลฯ พระองค์ก็ทรงนำมาใช้อย่างเชี่ยวชาญ และประสบผลสำเร็จอย่างงดงามมาโดยตลอด

เหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญยิ่งของชาติไทย พระองค์ได้กู้อิสรภาพของไทยจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก และได้ทรงแผ่อำนาจของราชอาณาจักรไทยอย่างกว้างใหญ่ไพศาล นับตั้งแต่ประเทศพม่าตอนใต้ทั้งหมด นั่นคือ จากฝั่งมหาสมุทรอินเดียทางด้านตะวันตก ไปจนถึงฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกทางด้านตะวันออก ทางด้านทิศใต้ตลอดไปถึงแหลมมลายู ทางด้านทิศเหนือก็ถึงฝั่งแม่น้ำโขง โดยตลอด และยังรวมไปถึงรัฐไทใหญ่บางรัฐอีกด้วย